

Immanuel Kant

af Hvad er oplysning?

(1784)

Immanuel Kant var filosof. Hans tekst Hvad er oplysning? kan læses som et manifest for oplysningstiden og forklarer, hvad oplysning er.

Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evne til at betjene sig af sin forstand uden en andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at betjene sig af den uden en andens ledelse. Sapere aude! Hav mod til at betjene dig af *din egen* forstand! er altså oplysningens valgsprog.

sapere aude! hav mod til
at vide

Dovenskab og fejhed er årsagerne til, at så stor en del af menneskene, efter for længst fra naturens side at være kendt fri for fremmed styrelse (naturaliter maiorennens), alligevel gerne forbliver umyndige livet igennem, og til at det er så let for andre at opkaste sig til deres formyndere. Det er så bekvemt at være umyndig. Hvis jeg har en bog, der har forstand for mig, en sjælesørger, der har samvittighed for mig, en læge, der afgør diæten osv., så behøver jeg jo ikke selv at ulejlige mig. Jeg behøver ikke at tænke, når jeg bare kan betale; andre vil overtage den kedelige bestilling for mig. At skridtet ind i myndigheden af langt den største del af menneskene (herunder hele det smukke køn) ud over at være besværligt også anses for meget farligt: dét sørger netop de formyndere for, som allernådigst har påtaget sig overopsynet med dem. Efter at de har gjort deres husfæ dumme og omhyggeligt har forebygget, at disse rolige skabninger vover at tage så meget som et enkelt skridt uden for den løbegård, som de har spærret dem inde i, så viser de dem herefter den fare, der truer, hvis de skulle forsøge at gå selv. Nu er denne fare ganske vist ikke så stor, for de ville vel, efter at være faldet et par gange, endelig lære at gå. Men et enkelt eksempel af denne art skaber ængstelse og afskrækker i almindelighed fra alle yderligere forsøg.

For det enkelte menneske er det altså vanskeligt at arbejde sig ud af den umyndighed, som hos ham på det nærmeste er blevet til natur. Han har endog fundet behag i den, og umiddelbart er han virkelig ude af stand til at bruge sin egen forstand, fordi man aldrig har ladet ham gøre forsøget. Forskrifter og formler, dette mekaniske værktøj for en fornuftig brug eller snarere misbrug af hans naturlige anlæg, er den

stedsevarende umyndigheds fodlænker. Dén, der kastede dem af sig, ville alligevel kun gøre et usikkert spring over selv den smalleste grøft, fordi han ikke er vant til den slags fri bevægelse. Derfor findes der kun få, for hvem det gennem bearbejdning af deres egen ånd er lykkedes at

5 vikle sig ud af umyndigheden og alligevel gå med en sikker gang.

At et publikum oplyser sig selv, er imidlertid snarere muligt; ja, hvis man blot giver det frihed, er det nærmest uundgåeligt. For da vil der altid, selv blandt de indsatte formyndere for den store hob, findes nogle selvtænkende, som efter selv at have afkastet umyndighedens åg omkring

10 sig ville udbrede den ånd, der ligger i en fornuftig påskønnelse af eget værd og i ethvert menneskes kald til at tænke selv. Det underlige er, at publikum, efter først af formyndere at være underkastet dette åg, selv tvinger disse til også at forblive under det, hvis nogle af de formyndere, som er uimodtagelige for enhver oplysning, har tilskyndet til det. Det er

15 således skadeligt at plante fordomme, fordi de i sidste ende hævner sig på ophavsmændene eller deres efterkommere. Derfor kan et publikum kun langsomt nå til oplysning. Gennem en revolution kunne der måske godt tilvejebringes en mindskelse af personlig despotisme og af rovgrisk og herskesyg undertrykkelse, men aldrig en sand reform af tænkemåden;

20 snarere ville nye fordomme på samme måde som de gamle tjene som ledetråd for den store, tankeløse hob.

Til den oplysning kræves der imidlertid intet andet end *frihed*; og nærmere bestemt den uskadeligste blandt alt det, der kan kaldes frihed, nemlig denne: i enhver henseende at gøre offentlig brug af sin fornuft.

(Oversat fra tysk af Kurt Jensen)

X

P

Se

D

1 Hv
on
de
syn
Al
få
di

2 Or
stj
m
m
D
ka
ui

3 R
or
er
-k
E
e
st

H.A. Brorson

af Lissabons ynkelige undergang ved jordskælv et den 1. november 1755

(1755)

Brorsons digt om Lissabons undergang blev skrevet efter et katastrofalt og altødelæggende jordskælv i den portugisiske hovedstad i 1755. Det skildrer indbyggernes oplevelse af de rædsler og ødelæggelser, som følger af jordskælv.

ynkelige som påkalder
medlidenshed

Som træets høje top, når den må vinden ·fire,
sådan gik ned og op de stærk forgyldte spire
på sognekirkerne, som siges at de skal
just være tredive og syv dertil i tal.

fire give efter for

5 Hvad tænkte de som så paladser ·sank i stave,
og slot og tårne stå, som drukne når de ·rave,
Her lyd af væg, der faldt nu et nu andet sted!
Der skral af dem det galt, som gerne fulgtes med!
Den nød, de fandt, var stor, men den, de frygted, større,

sank i stave sank i grus
rave dingler

10 her fløj de ud af kor og alle kirkedøre,
men det var dog kun få, som livet ·fik forvart,
da hus og kirker på de fleste kom ·forsnart.
Thi da det store stød i jordens skjulte render
med lynet gennembrød til alle verdens ender,

fik forvart reddede
forsnart hurtigt

15 så gjorde samme hist og her i højden brud,
men Liss'bon fik forvist det rette ·baneskud.
Det var, som ·Hekkenfeldt brød ud med sine strømme,
og afgrunds hele væld sig ville her udtømme;
men hvad kan lignes mod den bævelse, det gav,

baneskud dødbringende
skud
Hekkenfeldt vulkanen Hekla
i Island

20 da Jorden først oplod sin mund som bundløs grav.
O Gud! den banken af samvittighedens hammer!
Og hvilke stød det gav, at se kun disse flammer,
da Jordens strube sled alt hvad der forekom,
som fisken ·Jonam, ned udi sin fæle vom.

Jonam Jonas (bøjet på latin)

25 De folk i stole sad, og de som lå i grave,
sank ned og fulgtes ad i Jordens bug og mave;
guld, purpur, sten og træ, det var som hø og halm.

(...)

snaren fælden

Ak var mit hjerte, ak! mit øje nu en kilde,
 jeg bedre denne sag med gråd forklare ville,
 når intet hjælper mer, hvad er der da for råd
 for dem, som vidre ser? Slet intet uden gråd.
 5 Kan Liss'bon dine hug, kan dine angestsukke,
 kan dine tårers dug os øjet ej oplukke,
 så må vi frygte, at forhærdelsen er stor,
 og dommen har os fat i snaren før vi tror.
 Ak skulle det især ej sjæl og hjerte røre,
 10 ja skærpe hos enhver i kirken sind og øre,
 at tænke grundelig på denne kirkegang,
 da menigheden sig hver selv i graven sang.
 ja hvad at have set, hvor små de store bliver
 for Herrens majestæt i sådan synlig iver,
 15 hvor let han med et ord kan fælde dem som hø,
 og dette ormefo'er blandt anden aske strø.

Folk går i verden om så sikker og forvoven,
 Som var der ingen dom og ingen Gud deroven,
 20 Om der er også ret en himmel eller ej,
 Derom de lige let kan sige ja og nej.
 Da kan den gode Gud ej komme dem i tale,
 De arme mulvarpskud foragter bjerg og dale,
 De tage af hans ord ej mere end de vil,
 Som hørte hav og jord dem selv alene til.
 Når denne ørneart får voksen klo og vinge,
 Til luftens herre fart, da trøste Gud de ringe,
 Da kommer straffen nær, men ve den stolte by
 For ondskabs og især de armes råb i sky.

Jo

Rur

En o

1 I køl
 i mø
 hvor
 og k
 hvor
 snar
 -can
 med

2 Hvc
 mo
 og f
 den
 hvo
 bla
 og
 til

3 Hv
 be
 sn
 m
 sn
 bla
 og
 og

Ludvig Holberg

af Erasmus Montanus

(1723)

Holbergs berømte karakterkomedie handler om den arrogante bondestudent Erasmus Montanus. Den beskriver de konflikter der opstår, da han vender tilbage fra sine studier i hovedstaden til sit barndomsmiljø, sine forældre og sin forlovede og konfronteres med bondesamfundets normer og forestillinger.

4. AKT

1. scene

MONTANUS (*alene*): Her har jeg været plaget en hel time med mine svigerforældre, som med suk og gråd vil bevæge mig at stå fra min mening. Men de kender ikke Erasmus Montanum ret. Ikke om jeg kunne blive kejser, ville jeg stå fra det jeg engang har sagt. Jeg elsker *Mademoiselle* 5 Elisabet, det er sandt. Men at jeg for hendes skyld opofrer filosofien og står fra det jeg engang offentlig har *sustineret*, det sker aldrig. Jeg håber dog at det skal blive godt, og at jeg skal få min kæreste uden min reputations fortabelse. Thi når jeg får lejlighed at tale med Jeronimus, skal jeg så tydelig bevise ham sine vildfarelser at han skal finde sig deri. 10 Men der ser jeg *Degnen* og *Ridefogden* komme fra mine forældre.

Erasmus Montanum (Rasmus bøjer de latinske ord i kasus)

sustineret stået imod

Degnen hjælpepræsten
Ridefogden inspektøren på godset

2. scene

Jesper, Per, Montanus

15 JESPER: Min kære Monsieur Montanus, vi har haft et stærkt arbejde i dag for jere skyld.

MONTANUS: Hvad er det?

JESPER: Vi har løbet mellem jere forældre og svigerforældre for at mægle en fred.

20 MONTANUS: Ja, hvad har I da udrettet? Vil min svigerfar lade sig sige?

JESPER: De sidste ord han sagde til os, var disse: der har aldrig været noget kætteri i vor familie. Hils kun Rasmus Berg (jeg siger kun lige hans ord, thi han sagde ikke Montanus Berg engang), hils kun 25 Rasmus Berg, sagde han, og sig ham at jeg og min hustru ere begge skikkelige og gudfrygtige folk, som heller vrider halsen om på vor

datter end giver hende til en der siger at jorden er rund, og fører falsk lærdom herind i byen.

PER: Sandt at sige, så har vi altid haft en ren tro her på Bjerget, og Monsicur Jeronimus har ikke stor uret derudi, at han vil hæve op dette svogerskab.

MONTANUS: I godtfolk, hilser *Monsieur* Jeronimus igen og sig ham at han gør synd derudi, at han vil tvinge mig at stå fra det som jeg engang har sagt, hvilket er mod *leges scholasticas*, og *consvetudines laudabiles*.

10 PER: Ej, *Dominus*, vil I forlade jer smukke kæreste for så ringe ting? Alle mennesker vil tale ilde derom.

MONTANUS: Den gemene mand, *vulgus*, vil tale ilde derom, men mine *commilitones*, mine kammerater, vil løfte mig op til skyerne for min bestandighed.

15 PER: Holder I det da for synd at sige jorden er flak eller lang?

MONTANUS: Nej, det gør jeg ikke, men jeg holder det for en skam og vanære for mig, som er en *baccalaureus philosophiæ*, at stå fra hvad jeg engang publice har *sustineret*, og at gøre noget som er ordenen uanstændigt. Min pligt er at se til *ne quid detrimenti patiatur res-publica philosophica*.

20 PER: Men når I kan overbevises at det er falsk, som I tror, holder I det da for en synd at stå fra jer mening?

MONTANUS: Bevis mig at det er falsk, og de *methodice*!

PER: Det er mig en let sag. Her bor nu så mange brave folk her i byen, først jer svigerfar, som har bragt sig frem alene ved pennen, dernæst jeg uværdig, som har været degn udi 14 samfulde år, siden denne gode mand, Ridefogden, foruden Sognefogden og adskillige andre brave bosiddende mænd, der har svaret deres skat og landgilde både udi onde og gode tider.

30 MONTANUS: Det ville blive en forbandet *sylllogismus*. Hvor vil vel al den snak hen?

PER: Nu kommer jeg straks til det jeg vil sige. Spørg nu enhver af disse gode mænd som bor her i byen, og hør om nogen skal holde med jer derudi at jorden er rund. Jeg véd man må jo tro mer hvad så mange siger end én alene. Ergo har I uret.

35 MONTANUS: I må tage hele Bjergets folk hid og lade dem opponere både mod den materie og andre, jeg skal binde munden på dem alle. Slige folk har ingen tro. De må tro hvad jeg og andre folk siger.

PER: Men om I ville sige at månen var af grøn ost, skulle de også tro det?

40 MONTANUS: Ja, hvad andet? Sig mig, hvad tror folk her at I er?

PER: De tror at jeg er en god, ærlig mand og degn her på stedet, hvilket er sandt.

MONTANUS: Og jeg siger det er løgn. Jeg siger I er en hane, og skal bevise det så klart som 2 og 3 er 5.

leges scholasticas videnskabs regler
consvetudines laudabiles anbefalet skik og brug
Dominus herre

baccalaureus philosophiæ laveste akademiske grad, „bachelor“

ne quid detrimenti ... philosophica at den filosofiske lære ikke lider overlast

methodice systematisk

landgilde fæstebondens årlige afgift til jordejeren

sylllogismus logisk slutning

PER

MC

PER

5 I

MC

I

PER

I

10 I

MO

JES

MO

I

15 PER

MO

I

PER

MO

20 k

PER

MO

PER

MO

25 S

b

e

t:

s.

30 a

n

(Per

JESP

PER:

35 h

v.

MO

h

v:

40 si

E

(Per

JESP

MO

PER: I skal bevise djæveln. Hvad nu, er jeg en hane? Hvormed vil I gøre det godt?

MONTANUS: Kan I sige mig noget som kan befri jer derfra?

PER: Først kan jeg jo tale. En hane kan ikke tale. Ergo er jeg ikke en hane.

MONTANUS: Talen gør intet til sagen. En papegoje, en stær, kan og tale, derfor er de just ikke mennesker.

PER: Jeg kan bevise det af andet end af talen. En hane har ingen menneskelig forstand. Jeg har menneskelig forstand. Ergo er jeg ingen hane.

MONTANUS: *Proba minorem.*

JESPER: Ej, tal danske.

MONTANUS: Jeg vil at han skal bevise sig at have forstand som et menneske.

PER: Hør, jeg forretter jo mit embede upåklageligt.

MONTANUS: Hvilke ere de fornemmeste poster udi jer embede, hvoraf I beviser en menneskelig forstand?

PER: Et: Forsømmer jeg aldrig at ringe til messe på bestemte tider.

MONTANUS: En hane forsømmer ej heller at gale og give tiderne til kende og advare folk når de skal stå op.

PER: To: Synger jeg så vel som nogen degn udi hele Sjælland.

MONTANUS: Vor hane galer og så vel som nogen hane udi Sjælland.

PER: Jeg kan støbe vokslys. Det kan ingen haner gøre.

MONTANUS: En hane derimod kan gøre æg, hvilket I ikke kan gøre.

25 Ser I da vel at I af forstand udi jer embede ikke kan bevise at I er bedre end en hane. Se også i kort begreb hvilken enstemmelse, der er imellem jer og en hane. En hane har en kam i hovedet, I bær også takker udi panden. En hane galer, I galer også. En hane gør sig til af sin røst og bryster sig, I ligeledes. En hane varer ad, når det er tid at råbe, I, når det er tid at gå i messe. Ergo er I en hane. Har I ellers noget at sige?

(Per Degn græder)

JESPER: Ej, græd ikke Per, hvad vil I agte sådant?

PER: Det er, gid jeg får en ulykke, lutter løgn. Jeg kan skaffe attester fra hele byen på at jeg er ingen hane, eller at nogen af mine forældre har været andet end kristne mennesker.

MONTANUS: *Refutér*, da denne *syllogismum*, *qvem tibi propono*. En hane har disse egenskaber, hvorved den kendes fra andre dyr. Den varer folk ved lyd, når de skal stå op, giver timerne til kende, bryster sig af sin stemme, fører takker udi hovedet. I har samme egenskaber. Ergo er I en hane. Refutér mig dette argument!

(Per græder igen)

JESPER: Kan ikke Degnen binde munden til på jer, så kan jeg.

MONTANUS: Lad høre jere argumenter da!

proba minorem bevis under-
sætningen i syllogismen!

bryster sig viser sig frem

refutér modbevis!
qvem tibi propono som jeg
forelægger dig

JESPER: Først finder jeg i min samvittighed at jer mening er falsk.

MONTANUS: Efter en fogeds samvittighed kan man ikke fælde dom i alle sager.

JESPER: To: Siger jeg at alt hvad I har talt er lutter løgn.

5 MONTANUS: Bevis det.

JESPER: Tre: Er jeg en brav mand, hvis ord har altid stået til troende.

MONTANUS: Med al den snak lader man sig ikke nøje.

carnali slubbert

JESPER: Fire: Siger jeg at I har talt som en *carnali*, og at tungen burde skæres af jer mund.

10 MONTANUS: Endnu hører jeg intet bevis.

JESPER: Og endelig, for det femte, vil jeg til overflod bevise jer over, enten I vil i kårde eller tørre hug.

MONTANUS: Nej, jeg er en tjener af begge dele. Men så længe I vil kun disputere med munden, skal I finde at jeg kan forsvare ikke alene de

15 ting jeg har sagt, men også andet. Kom an, Hr. Foged, jeg vil bevise af den sunde *logica* at I er en tyr.

JESPER: I skal bevise fanden.

MONTANUS: Vil I kun have tålmodighed at høre mit argument.

JESPER: Kom Per, lad os gå.

qvicunque hvilken som helst der

20 MONTANUS: Således beviser jeg det: *Qvicunque ...*

(*Jesper skriger og holder for hans mund*)

MONTANUS: Har I ikke lyst til at høre mit bevis denne gang, så kan I møde mig en anden gang, på hvilket sted I behager.

JESPER: Jeg er for god at have omgængelse med sådan sværmer.

25 (*Jesper og Per går ud*)

methodum disputandi hvordan man fører diskussion over et tænk eller teoretisk emne

30 MONTANUS: Med disse folk kan jeg disputere med koldsindighed, hvorvel de siger mig hårde ord. Jeg bliver ikke hidsig, medmindre jeg disputerer med folk som bilder sig ind at forstå *methodum disputandi* og være lige så stærke i filosofien som jeg. Derfor var jeg ti gange så ivrig da jeg disputerede mod den student i dag, thi han havde dog noget skin af lærdom. Men dér kommer mine forældre.

3. scene

35 *Jeppe, Nille, Montanus*

JEPPE: Ak, min kære søn, tag ikke så af sted, og læg dig ikke ud med alle folk. Ridefogden og Degnen, som efter vor begæring toge sig på at slutte fred imellem dig og din svigerfar, fornemmer jeg er bleven gjort

40 spot af. Hvad duer sådant til, at gøre godtfolk til tyre og haner?

MONTANUS: Derfor har jeg studeret, derfor har jeg lagt mit hoved i blød, at jeg kan sige hvad jeg vil og forsvare det.

JEPPE: Mig synes det var bedre aldrig at have studeret på den måde.

MONTANUS: Holdt jer mund, gamle mand.

JEPPE: Du vil vel ikke slå dine forældre?

MONTANUS: Om jeg gjorde det, ville jeg og forsvare det for hele verden.

(De går grædende ud)

5

4. scene

Montanus, Jacob

10 MONTANUS: Jeg står ikke fra mine meninger, om de blev gal tilsammen. Men hvad vil du, Jacob?

JACOB: Jeg har et brev til Månsøren.

MONTANUS: (tager og læser brevet. Jacob går ud)

Min allerkæreste ven!

Månsøren monsieur,
herren

15 Jeg havde aldrig kunnet bilde mig ind at du så let skulle forlade den som udi så mange år har båret sådan bestandig og uforfalsket kærlighed til dig. Jeg kan sige dig det for vist, at min fader er så forpikket mod den mening at jorden er rund, og holder det for så stor trosartikel, at han aldrig giver mig bort til dig, medmindre du
20 bifalder hans og andre godtfolks tro her i byen. Hvad kan det nytte dig enten jorden er lang, rund, ottekantet eller firekantet? Jeg beder dig for al den kærlighed jeg har båret til dig, at du bekvemmer dig til den tro som vi så lang tid har befundet os så vel efter her på Bjerget. Hvis du ikke føjer mig herudi, da vær vis på at jeg græmmer mig til
25 døde, og at hele verden vil have afsky for dig, som har været årsag til dens død, der har elsket dig som sin egen sjæl.

forpikket mod begejstret for
trosartikel religiøs sandhed

Elisabeth Jeronimusdatter
med egen hånd.

30 Ak, himmel! Dette brev bevæger mig og bringer mig i stor tvivlådighed, så at jeg må sige med poeten:

Utque securi

Saucia trabs ingens ubi plaga novissima restat,

Qvo cadat in dubio est, omniqve a parte timetur:

Sic animus –

Utque securi ... „Som et enormt træ, der fældes og lige før allersidste øksehug er i tvivl om, i hvilken retning det skal falde, spreder frygt til alle sider, således var tilstanden hos ...” – den romerske digter Ovid

35 På den ene side står filosofien, som byder mig at holde stand. På den anden side min kæreste, der bebrejder mig min koldsindighed og utroskab. Men skulle Erasmus Montanus af nogen ting lade sig bevæge at stå fra sin mening, som hidindtil har været hans hoveddyd? Nej, vist ingenlunde. Dog her er jo nød, som bryder alle love. Hvis
40 jeg herudi ikke bekvemmer mig, så gør jeg mig selv og min kæreste ulykkelig. Hun græmmer sig ihjel af sorg, og alverden vil hade mig og bebrejde mig min utroskab. Skulle jeg forlade den der udi mange år har båret en sådan oprigtig kærlighed til mig? Skulle jeg være årsag til hendes død? Nej, det kan ikke ske. Dog betænk dig hvad

Unge er som Apollinis pulle
 unge

blandt

Jacta est alea. Dixi. „Termin-
 gerne er kastet, sagde jeg.”

flak flad

herredsfoged lokal dommer
 og politimester

du gør, *Erasmus Montane*, *musarum & Apollinis pulle*! Her har du
 lejlighed at lade se at du est en ret *philosophus*. Jo større faren er, jo
 større laurbærkranse erhverver du *inter philosophos*. Tænk hvad
 dine *commilitones* vil sige når de får sådant at høre: Det er ikke
 5 den Erasmus Montanus mer der hidindtil har forsvaret sin mening
 til yderste blodsdråber. Om gemene og ulærde folk bebrejder mig
 utroskab mod min kæreste, så vil *philosophi* derimod løfte mig op
 til skyerne. Just det som beskæmmer mig hos hine, kroner mig med
 ære hos disse. Jeg må derfor stå imod denne fristelse. Jeg står imod
 10 den. Jeg overvinder den. Jeg har alt overvundet den. Jorden er rund.

Jacta est alea. Dixi.

(Råber på Jacob)

Jacob! Det brev som du leverede mig fra min kæreste, har intet virket
 hos mig. Jeg bliver ved hvad jeg har sagt, jorden er rund, og den skal
 15 aldrig blive flak så længe mit hoved er oppe.

JACOB: Jeg holder også for at jorden er rund, men om en gav mig en
 kommenskringle for at sige at den er lang, sagde jeg den var lang, thi
 det kan skille mig lige meget.

MONTANUS: Det kan være dig anstændigt, men ikke en *philosopho*,
 20 hvis hovedyd er at forsvare til det yderste det han engang har sagt.
 Jeg vil offentlig disputere derom her i byen og fordre ud alle som
 har studeret.

JACOB: Men måtte jeg spørge Månsør om en ting: om I vinder i dispu-
 tatsen, hvad vil da følge deraf?

25 MONTANUS: Der følger så meget deraf at jeg har den ære at vinde og
 passere for en lærd mand.

JACOB: Månsør vil sige en snaksom mand. Thi at visdom og snaksomhed
 er ikke den samme ting, har jeg mærket af folk her i byen. Rasmus
 Hansen, som altid fører ordet, og som ingen kan stå udi munden,
 30 holdes af andre kun at have godt jævnt gåseforstand. Sognefogden
 Niels Christensen derimod, som taler lidt og giver sig altid tabt, holdes
 for at kunne forestå en herredsfogeds embede.

MONTANUS: Nej, hør mig engang til den slyngel, han vil min tro
 ræsonnere med.

35 JACOB: Månsør må ikke tage det ilde op, jeg taler kun efter min enfoldige
 forstand og spørger kun for at lære. jeg ville gerne vide at når Mån-
 søren vinder disputationen, om Per Degn da straks bliver forvandlet
 til en hane?

MONTANUS: Hvilken snak, han bliver derfor den samme som han
 40 var.

JACOB: Ej, så taber jo Månsør da?

MONTANUS: Jeg vil ikke indlade mig i disput med en bondeslyngel,
 som du est. Hvis du forstod latin, så skulle jeg straks fornøje dig. Jeg
 er ikke øvet i at disputere på dansk.

JACOB: Det er at sige, Månsøren er bleven så lærd at han ikke mere kan forklare sin mening på sit modersmål.

MONTANUS: Holdt din mund, *audacissime juvenis*, hvorfor skulle jeg gøre mig umage at forklare min mening for grove og gemene folk, som ikke engang véd hvad *universalia*, *entia rationis* og *formæ substantiales* er, langt mindre andet? Det er jo *absurdissimum* at ville prædike for den blinde om farverne. *Vulgus indoctum est monstrum horrendum informe, cui lumen ademptum*. Der var en mand for mylig, som dog var ti gange lærdere end du, der ville disputere med mig, men da jeg fornam at han ikke vidste hvad *quidditas* var, slog jeg ham det rent af.

JACOB: Hvad vil det ellers sige, „quidditas“, var det ej så?

MONTANUS: Det véd jeg nok hvad det vil sige.

JACOB: Månsør véd det kanske selv, men kan ikke forklare det for andre.

Da er det lille jeg forstår, sådant som alle mennesker kan begribe når jeg siger dem det.

MONTANUS: Ja, du est en lærd karl, Jacob. Hvad védst du?

JACOB: Men om jeg kunne bevise at jeg var lærdere end Månsøren er?

MONTANUS: Det gad jeg gerne høre.

JACOB: Den som studerer på de vigtigste ting, mener jeg, har den grundigste lærdom.

MONTANUS: Ja, det er ret nok.

JACOB: Jeg studerer på avling og jordens dyrkning. Derfor er jeg lærdere end Månsøren er.

MONTANUS: Så holder du groft bondearbejde for det vigtigste?

JACOB: Jeg véd ikke, men det véd jeg, at om bønder også tage en pen eller et stykke kride i hånden og måle hvor langt der er til månen, da ville I højlærde snart få en ulykke i jeres maver. I lærde drive tiden bort med at despetere om verden er rund, firekantet eller ottekantet, og vi studerer på at holde jorden ved lige. Ser Månsør nu da at vor studeren er nyttigere og vigtigere end jeres, og derfor at Niels Christensen er den lærdeste mand her i byen, eftersom han har forbedret sin jord således at en tønne hartkorn deraf er 30 rigsdaler bedre end i hans formands tid, som sad hele dagen med en pibe tobak i munden, besmurte og krøllede *Dr. Arent Hvitfelds Krønike* eller *Postil*.

MONTANUS: Ak, jeg dør! Det er Fanden skinbarlig, som taler. Jeg har aldrig tænkt min livstid at der kunne ligge slige ord i en bondedrengs mund. Thi hvorvel alt det du har talt, er falsk og ugudeligt, så er det dog en ugemen tale for en af din stand. Sig mig fort af hvem du har lært sådan snak?

JACOB: Jeg har ikke studeret, Månsør, men folk siger at jeg har et godt hoved. Landsdommeren kommer aldrig herhid i byen, han har jo straks bud efter mig. Han har sagt hundred gange til mine forældre at de burde at holde mig til bogen, og at der kunne blive noget stort

audacissime juvenis frække knægt

universalia, entia rationis og *formæ substantiales* læren om altet, det forstandsmæssigt værende og de fysiske fremtrædelsesformer

vulgus ... ademptum „den ulærde hob er frygteligt og uformeligt væsen, som er frarøvet lyset“

quidditas (filosofisk term) væren

tønne hartkorn værdien af en tønne (139 liter) byg eller rug

Dr. Arent Hvitfelds Krønike danmarkshistorie udgivet 1595-1603

postil samling af prædikener

af mig. Når jeg intet har at bestille, går jeg og spekulerer. Forgangen gjorde jeg et vers over Morten Nielsen, som drak sig ihjel.

MONTANUS: Lad mig høre det vers.

JACOB: I må da vide dét først, at samme Mortens far og farfar vare begge

5 fiskere og druknede på vandet. Verset var sådan:

Herunder Morten Nielsen står,
Som for at træde sine forfædres fodspor,
Der døde på vandet som fiskere,
10 Sig udi brændevin druknede.

De vers måtte jeg læse for Landsdommeren forgangen dag, som lod dem skrive og gav mig 2 mark derfor.

MONTANUS: Verset, skønt det er *formaliter* meget slet, så er det *mate-*

15 *rialiter* ypperligt. Prosodien, som er det fornemmeste, fattes.

JACOB: Hvad vil det sige?

MONTANUS: Somme linjer har ikke *pedes* nok, eller fødder at gå på.

JACOB: Fødder! Det har min tro på nogle dage løbet hele landet over.

MONTANUS: Jeg mærker at du har et forslaget hoved. Jeg ville ønske

20 at du havde studeret og forstod din *philosophiam instrumentalem*, så skulle du respondere under mig. Kom, lad os gå.

materialiter i indholdet
prosodien sammenhæng i
versene
pedes versefødder

philosophiam instrumentalem 20
anvendelig filosofi

X

1 Op,
han
det
og k

2 Gik
i de
de r
at s

3 Ja, a
som
har
det i

4 Det
i sk
hvor
om c

5 Hva
jeg l
hvor
i alle

6 Hva
at al
de r
op u

genne